

szemle

Az állambiztonság múltjának megismerhetősége*

Tabajdi Gábor és Ungváry Krisztián *Elhallgatott múlt* (fő)című (?) kötete rendkívül fontos, hiánypótló munka. A témában korábban megjelent kiadványok közül Berki Mihály munkája szakmailag értékelhetetlen,¹ Kiszely Gábor két könyvben megjelent műve pedig első ránézésre történelmi szakmunkának tűnik ugyan, de nem az.² A Tabajdi–Ungváry-kötetet nem lehet egy lapon említeni ezekkel a kiadványokkal. Részben emiatt az *Elhallgatott múlt* egy ideig hibái ellenére is alapmű lesz. Majd két évtizeddel az 1989-es politikai átalakulás után ugyanis még mindig csak a felszínt karcogatja a szakma, amikor a mai magyar társadalmat élénken foglalkoztató kényes témát, vagy ha úgy tetszik: a kommunista, szocialista Magyarország egyik fontos, de azért valljuk be, nem meghatározó tényezőjét elemezni akarja. Ennek sajnos politikai okai is vannak – de ez a helyzet nem változik azért sem, mert az állambiztonsági iratokat kutató történészek jószerével nem képesek egyebet kommunikálni, mint „siralmas” ügynöknarratívákat.

Itt arról is meg kell emlékezni, hogy az állambiztonsági iratok őrzését, feldolgozását végző intézmény nyolc évvel 1989 után jött létre, és az utóbbi öt évet leszámítva állandó, időnként méltánytalan támadások közepette működött. Tizenegy év alatt viszont önállóan és másokkal együttműködve kiadott számos tanulmánykötetet, forrásközlést, továbbá három évkönyvet.³ Elkészült a levéltár szakmailag vitatható, de legalább követhető fondjegyzéke. Eleinte csak a kutatók, ma már az érdeklődő internetezők is használhatják a folyamatosan bővülő, egyre jobb adatbázisokat a levéltár

* TABAJDI GÁBOR–UNGVÁRY KRISZTIÁN: *Elhallgatott múlt. A pártállam és a belügy. A politikai rendőrség működése Magyarországon. 1956–1990.* 1956-os Intézet–Corvina Kiadó, Budapest, 2008. 515 p.

¹ *Az Államvédelmi Hatóság.* Budapest, 1994.

² ÁVH. *Egy terrorszervezet története.* Korona Kiadó, Budapest, 2000; *Állambiztonság. 1956–1990.* Uo. 2001.

³ GYARMATI GYÖRGY (szerk.): *Trezor 1. A Történelmi Hivatal évkönyve 1999.* Történelmi Hivatal, Budapest, 1999; uő (szerk.): *Trezor 2. A Történelmi Hivatal évkönyve 2000–2001.* Uo. 2002; uő (szerk.): *Trezor 3. Az átmenet évkönyve 2003.* ÁBTL, Budapest, 2003.

honlapján (<http://www.abtl.hu>). Mégis, az a tény, hogy két kutató „beelőz”, és a levéltár tudományos részlegét alaposan leghyva próbálkozik egy kézikönyv elkészítésével, komoly kritika a levéltárnak is.

*

Az *Elhallgatott múlt* című kötetet jó érzés kézbe venni. Színvonalas nyomdai kivitelben, igényes gondozásban, szép tipográfiával és a gyakori használatot megkönnyítő keménytáblás kötésben adták ki. A papír minősége, a fotók élessége, feliratozása, válogatása és a jól tagolt fejezetek kivétel nélkül az igényességről árulkodnak, méltón a két kiadótól megszokott könyvekhez. Egyedül a közel másfélezer végjegyzet használata nehézkes kissé, mert minden utalás elolvasásáért a kötet végére kell lapozni. És az is segítette volna az olvasót, ha beszámozzák a fejezeteket.

A főszöveg két nagy egységre osztható. A 435 oldalból 192 oldal, lényegében a munka fele az állambiztonság szervtörténetét, az állambiztonság irányítóinak életrajzeit, az állambiztonsági módszerek vázlatos összefoglalását és egy statisztikát kínál. A főszöveg némileg terjedelmesebb része (243 oldal) 17 esettanulmányt tartalmaz; ebből négy a katolikus egyházzal kapcsolódik. Ennek a terjedelemnek körülbelül a felét szentelte Tabajdi és Ungváry a politikai értelemben vett ellenzék ügyeinek. A további 11 téma terjedelemben ugyanakkora helyet foglal el a kötetben, mint a katolikus egyházzal és az ellenzékéről írt hat fejezet.

Sajnálatos, hogy sem a tartalomjegyzékből, sem pedig a bevezetőből nem derül ki, hogy melyik fejezetért melyik szerzőt kell dicsérni, vagy éppen kárhóztatni. Természetesen lehet, hogy az egész könyvet folyamatosan, egymás szövegeit kiegészítve, átdolgozva írták a szerzők, de ennek a feltevésnek elmentmond a tény, hogy sem stílusukban, sem szakmai színvonalukban nem egységesek az egyes témakidolgozások.

A kötet bevezetőjében fontos megállapításokat találunk, amelyekkel teljes mértékben egyetértek, és úgy gondolom, hogy a témával foglalkozó történészek elsőrendű feladatai közé tartozik ezen állítások állandó publikálása, kinyilvánítása, ahogy egyébként Ungváry Krisztián ezt misszionáriusi hevülettel teszi is. Mégpedig: a titkosrendőrség nem volt állam az államban; az „ügynökkérdés” túlhangsúlyozása az egész állambiztonsági probléma (múlt, jelen és jövő) elbagatellizálásához vezet.

A főszöveg első felében olvasható állambiztonsági szervtörténet összefoglalja a kommunista párt és a politikai rendőrség kapcsolatát.⁴ Semmiképpen sem nevezném érdektelennek ezt a fejezetet, de azt azért megjegyzem, hogy semmi újat nem mond. A pártállam tényleges irányító szerve az elvi kérdésekben és gyakran egyedi ügyekben is döntést hozó Politikai Bizottság.

⁴ E kérdés más-más aspektusait érinti például Urbán Attila: A magyar állambiztonsági szolgálatok (1962–1980). *Múltunk*, 2003/3. 3–74.; Révész Béla: Hírszerzés, propaganda és ellenzék Magyarországon. Állambiztonsági jelentés 1976-ból a külső ellenség és a belső ellenzék viszonyáról. Uo. 2005/3. 162–225.

Az itt született határozatok végrehajtásáért a Központi Bizottság Adminisztratív Osztálya (1969-től Közigazgatási és Adminisztratív Osztálya) felelt. Az osztály súlyát jelzi, hogy a belügyminiszter első, állambiztonsági helyettese elsősorban nem állami hivatali főnökének – a belügyminiszternek – tartozott beszámolósi kötelezettséggel, hanem a KB (K)AO titkárának. Mindehhez elegendő megnézni bármely, az MSZMP szervezetét bemutató kiadványt. Igazából nincs mit számon kérni a szerzőkön, a fejezettel helyesen jelezték azt a struktúrát, keretet, amelyben az állambiztonság kifejtette tevékenységét. Később, egy átfogóbb, alaposabb kutatásban mindenképpen meg kell nézni az MSZMP KB titkárainak és a KB releváns osztályainak iratait is.

Az *Elhallgatott múlt* szerzői és a kötet méltatói kiemelkedő, fontos tettek tartják a politikai rendőrség struktúrájának, működésének, a III/III. Csoportfőnökség vezetőinek, állományának első nyilvános bemutatását. Szerintük ugyanis a könyv újdonsága az, hogy a kötet végre a pártállam gépezetének működtetőire irányítja a figyelmet. Ezt a képet az elismeréssel együtt is árnyalni kell. Személyi anyagok csak 2003-ban kerültek az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárába, ahol azóta nyilvánosak, bárki által kutathatóak (a tudományos kutatás szabta keretek közt). Jelen recenzió szerzője Soós Viktor Attilával közösen 2006-ban publikált egy kötetet, amelyben egy állami szervre, az Állami Egyházügyi Hivatalra ráépített állambiztonsági rezidentúra működését és működtetőit (jelesül a III/I–4. osztály, a III/I. Csoportfőnökség és a III. Főcsoportfőnökség munkatársait és vezetőit) mutatta be.⁵ Az életrajzokhoz felhasználtuk az ÁBTL-be került sematikus személyi lapok mellett a Magyar Országos Levéltárban őrzött párt- és állami szervek irataiban a politikai rendőrség munkatársaira fellelhető adatokat is, amelyekre Tabajdi Gábor és Ungváry Krisztián alig támaszkodott. Szakmai alapokon talán kötetünk volt az első kísérlet az állambiztonság egyik területén működő tisztek bemutatására.

Ugyancsak hozzátartozik az *Elhallgatott múlt* szerzői „érdemének” tisztázásához, hogy bár szinte kizárólag az ÁBTL-ből származó személyi anyagot használták fel munkájukhoz, az egész kötetben egyetlen utalást sem találtam arra vonatkozóan, hogy az ÁBTL honlapjára még 2007-ben (a kötet megjelenése előtt) felkerültek a III. Főcsoportfőnökség, a III/III. és a III/IV. Csoportfőnökség munkatársainak sematikus életrajzai, pedig ezek bizonyára jelentős mértékben megkönnyítették a szerzők munkáját – noha egy archontológia tömörségét és szárazságát kínálják a kutatóknak és az internetező érdeklődőknek az *Elhallgatott múlt* olvasmányos életrajzaival szemben. Utóbbiban viszont helyenként idegesítően szájbarágósra, máshol meg elnagyoltra sikeredett az állambiztonsági életutak bemutatása. Az a vulgáris leegyszerűsítés, amit a szerzők a 96. oldalon „egy átlagos III/III-as vezető”-ről megengedtek maguknak, sértheti az olvasó intellektusát is. Ugyanakkor

⁵ „Világosság”. Az Állami Egyházügyi Hivatal és a hírszerzés tevékenysége a katolikus egyház ellen. Új Ember–Lénárd Ödön Közhasznú Alapítvány, Budapest, 2006.

ismét hangsúlyozom, hogy örvendetes szándék a szakma, a politika és a sajtó által helytelenül előtérbe tolt ügynökkérdésről végre az állambiztonsági rendszer működtetőire irányítani a figyelmet.

Véleményem szerint mégsem a kötet első két fejezetében (*Az állambiztonsági szervek és a kommunista párt kapcsolata; A politikai rendőrség irányítói és parancsnokai*) közölt, korábban már ismert tények, és másutt is nyilvános adatok a kötet lényegi részei. Fontosabb az állambiztonsági munka, a módszerek bemutatása. Erre eddig – a sajtóban és a történeti irodalomban megjelent néhány esettanulmánytól eltekintve – valóban alig történt számottevő kísérlet. A szerzők nagyon helyesen az egykori ügyrendek, BM-parancsok, belügyi tankönyvek segítségével ismertetik a politikai rendőrség tevékenységét az ügynökjelölt kiválasztásától, megszarolásán keresztül beszerzéséig.

Az állambiztonság működésének kvantitatív szemléletű bemutatása rendkívül izgalmas lenne, ha a kutatás jelen stádiumában, az iratok jelenlegi hozzáférhetősége és feldolgozottsága nem keltené azt a gyanút az olvasóban, hogy a vizsgálat nem reprezentatív, a számok esetlegesek, kiragadottak és talán manipuláltak is. Ennek ellenére a szerzőket dicséri (ez egyébként az egész kötetre vonatkozik) a szemléletes táblázatok, diagramok, ábrák összeállításai. Ezek a statisztikai próbálkozások is úttörő jelentőségűek a téma szempontjából.

A kötet első részét a hiányosságai, tendenciózussága sem teszi feleslegessé. Sőt, az itt közölt négy fejezet előkészíti a kötet második részében olvasható esettanulmányokat. Ezek közül részletesen a katolikus egyházat érintő fejezeteket elemzem.

A Történeti Hivatal megnyitása óta időm és érdeklődésem függvényében rendszeresen kutatok az egykori állambiztonsági iratokat őrző levéltárban és utódjában, az ÁBTL-ben. Tabajdi Gábor és Ungváry Krisztián írásai, természetesen, több tucat dosszié átnézése után is szolgáltak számomra újdonsággal, érdekességgel. Éppen ettől szép a történelemtudomány, még ha ilyen árnyoldalát kutatja is a történész. A szerzők narratíváján keresztül ismertem meg az 1946-ban őrizetbe vett szociálpolitikus Kovrig Bélának, az egykori vezérkari tiszt Hátszegi-Hatz Ottónak, Szálasi Ferenc helyettesének, a történész Málnási Ödönnek, a Kádár-rendszert balról kritizáló Imre Katalinnak, a reformkommunista szervezkedő Péntek Istvánnak és az ausztriai magyar ügynöknek, a „seftelő” Ungvár Jenőnek (KOH-I-NOOR) a történetét; akárcsak egy jeles Kádár korszakbeli gyár „átlagos” viszonyait és az állambiztonság játszmáit; az „Ámor Háza” nevű műintézmény, a politikai rendőrség, a Szövetkezetek Országos Szövetsége és a Fővárosi Tanács összefonódását. Ungváry Krisztián korábbi, itt részben átdolgozott írásait Harangozó Szilveszterről és a Dialógusról már ismertem, ám a kötet tematikájába beillenek ezek a dolgozatok is. A március 15-ékről és a Szabadegyetemről korábban már lehetett olvasni a jelenleginél alaposabb munkákat is. (Ezekre a Tabajdi–Ungváry-szerzőpáros hivatkozik az 1167. és az 1204. jegyzetben.) Az egyes esettanulmányok kidolgozottsága, színvonala nem egységes, de ez

nyilván a kétszerzős munka sajátossága. Mindezzel együtt hálás vagyok a két szerzőnek: az érdekes történeteket, életutakat, az állambiztonság terveit, játszmáit olvasva egészen új impulzust kaptam. Ezek az iratok nemcsak „ügynökleplezések” alkalmasak, hanem egy eddig alig, vagy egyáltalán nem vizsgált lehetőséget is felvetnek: a Kádár-korszak társadalomtörténetének, mindennapjainak, a hálózati személyek és megfigyeltjeik életmódjának kutatásához adhatnak nagyon fontos, új adalékokat.

A kötet katolikus egyházzal kapcsolatos tanulmányairól nagyon vegyesek a megállapításaim. Ebben a témában olvasható az egyedi történeteket elbeszélő írások közül a kötet legjobb és leggyengébb anyaga. A Kiszely Istvánról, alias „Feledy Zsolt” fedőnevű titkos megbízottról (tmb), egykori bencés szerzetesről, nemzetközi tekintélynek örvendő antropológusprofesszorról, a barguzini „Petőfi-csontok” kutatójáról közölt szöveg kifogástalan, kerek egész. A tanulmány szerzője jól szemlélteti Kiszely István állambiztonsági életútjának, „Feledy” ügynöki fejlődésének történetét. Kinyilvánítja ugyan, hogy az egyéni példából csakis a „kommunista politikai rendőrség működési mechanizmusát” akarta bemutatni, mellékesen azonban sikerül valamelyest megismerni a készségesen együttműködő ügynök személyiségét is. A szerző szakmai és emberi tartására utal az 538. jegyzetben megfogalmazott álláspontja, miszerint fél éven keresztül mérlegelte, hogy megírja-e a történetet, és közben konzultált az érintett ismerőseivel, sőt levelezett Kiszely Istvánnal is.

A kötetben helyet kapott Ungváry Krisztián Paskai László bíborosról már korábban megjelentetett tanulmánya is.⁶ Sajnálatos, hogy a szerző egyáltalán nem vette figyelembe az írása tendenciózus, preconcepció voltára figyelmeztető megjegyzéseket, véleményeket.⁷ Ungváry azt sem tartotta fontosnak, hogy hivatkozzon az övétől eltérő álláspontokra, és változatlan formában közölte a két évvel korábbi szövegét.

A Hagemann-ügyet feldolgozó tanulmány címe azt ígéri, hogy a Kádár-rendszer egyik koncepció perét ismerheti meg az olvasó. Valójában a koncepció per előkészítését ismerjük csak meg, a bírósági eljárást néhány sorral elintézte a szerző. Emiatt azonban ne nehezteljünk, mert valójában sokkal izgalmasabb a tanulmányban ténylegesen bemutatott operatív és vizsgálati szakasz, mint a bírósági. Az állambiztonsági játszma leírása alkalmat kínált a szerzőnek arra is, hogy néhány ügynököt leleplezzon („Sipos Péter” és „Sándor”). Akárcsak „Feledy Zsolt” esetében, ezek az életutak is érdemesek lennének a részletesebb kidolgozásra. Helyette néhány lábjegyzetbe és sommás megjegyzésbe sűrítve kap az olvasó információt az ügynökökről (például a 970. jegyzetben „egzakt pszichoanalitikai” véleményt).

Az egész kötet leggyengébb, számos csúsztatástól és tévesztéstől terhelt írása a katolikus egyházi hierarchia megtörését kísérli meg bemutatni. Eleve

⁶ Mozgáster és kényszerpályák. *Élet és Irodalom*, 2006/5.

⁷ ЗАТКОВІЧ Ласло: Újabb ecsetvonások. Hozzászólás Ungváry Krisztián Mozgáster és kényszerpályák című tanulmányához. Uo. 2006/8.; KÁLMÁN Peregrin: Nyílt levél Ungváry Krisztiánhoz. Uo. 2006/9.

tendenciózus, hogy a tanulmány írója által a témához összeállított „legfontosabb” irodalom (1978. jegyzet) csupán egy rendkívül vegyes válogatás, amely egy adattárat, különböző színvonalú visszaemlékezéseket és csekély szakirodalmat tartalmaz. Különösen tendenciózus a gyenge bibliográfiával kapcsolat megjegyzése, hogy a szerzők egyikének sem állt módjában „az állambiztonsági források szisztematikus kiértékelése”. Azt csak zárójelben jegyzem meg, hogy remélhetőleg a legnaivabb olvasóban is él a gyanú, hogy pusztán az állambiztonsági iratok mégoly „szisztematikus” feldolgozásából sem lehet feldolgozni a Kádár-korszak egyháztörténetét, de még a klérus megtörését sem. Célzatosan hat, amikor a szerző az egyház jelenlegi vezetőinek állításaival vitatkozik (285. oldal, 800. és 801. jegyzet). Ezt egy történeti munkában kerülni kellene. Tomka Ferenc katolikus pap és munkája, a *Halálra szántak, mégis élünk* (Szent István Társulat, Budapest, 2005) is gyakori bírálóknak van kitéve ebben a fejezetben, holott Tomka nem történész, könyve pedig (bár formai jegyei alapján történeti mű) elfogultságoktól sem mentes népszerűsítő irodalom.

A vizsgált fejezet írója egyértelmű tényként adja elő a katolikus felső klérus kollaborációját. Arra azonban csak szerényen utal, hogy politikai okok miatt a Magyar Népköztársaságban katolikusok ellen folyt a legtöbb eljárás, továbbá a rendszer teljes fennállása idején működött az állambiztonságon belül olyan szervezeti egység, amelyik a katolikus reakció ellen harcolt. Pedig az 1960-as évek közepétől sikeressé váló megtörés nem érhető meg az 1956 előtti és az 1956 utáni évek nem csak állambiztonsági iratokon alapuló történeti feldolgozása nélkül. És a Vatikán keleti politikájának és magyarországi hatásainak tárgyilagos vizsgálata nélkül se.

Nem sorolom fel az *Elhallgatott múlt* ezen fejezetének minden csúsztatását, tendenciózus megállapítását. Talán jobb lett volna, ha Tabajdi és Ungváry a kéziratot megjelenés előtt megmutatta volna néhány, a témában jártasabb történésznek. Egyetlen olyan példát találtam, hogy a szerzők köszönetet mondtak Szabó Gyula plébánosnak (nem történész!), egy hivatkozáshoz nyújtott segítségéért (823. jegyzet), ráadásul egy olyan ügyben, amihez egy kötet is a rendelkezésükre állt. Grósz József kalocsai érsek beszerzésének körülményei már 2001-ben ismertté váltak ugyanis.⁸ Amennyiben erre a szakirodalomra hivatkoztak volna, ténylegesen segítették volna olvasóikat, mert az itt leírt beszerzési történet többet elárult volna, mint a hivatkozásban közölt, de fel nem oldott „ÁBTL 3.1.5. O–13405/2. 280–281. o.” jelzet. Akkor azt is sikerült volna tisztázni, hogy Grósz beszerzésére 1955-ben került sor és nem „valamikor” 1951 és 1955 között, ahogy azt a szerzők sejtetik.

Ezzel el is érkezünk a kötet leginkább manipulatív részéhez. A szerzők közzétesznek egy táblázatot (288–289.), amelyben összeállították az általuk

⁸ A *Grósz-per előkészítése 1951*. Szerkesztette, a bevezető tanulmányt írta és a mutatókat összeállította: SZABÓ Csaba. Budapest Főváros Levéltára–Osiris Kiadó, Budapest, 2001. 55–59.

ügynökgyanús főpapok listáját. Történeti munkában megengedhetetlen az olyan vélemény, amit például Szabó Imre esztergomi segédpüspök esetében leírnak: Fedőnév? „Beszervezési dokumentum még nem került elő.” Az állításhoz tartozó jegyzetben (824. jegyzet) pedig az olvasható, hogy „Szabó túlbuzgóságára jellemző, hogy 1961-ben, Rómából hazatérve első feladatának tartotta, hogy hívás nélkül az ÁEH-be rohanjon és részletesen beszámoljon arról, amit a Vatikánban tapasztalt. Lénárd Ödön–Tímár Ágnes–Szabó Gyula–Soós Viktor Attila: *Utak és útvesztők*. Budapest, 2006, Kairosz, 255. o.” Önmagában az idézett megjegyzés nem bizonyít semmit, hiszen a papoknak (nem csak a katolikusoknak!) ugyanúgy be kellett számolniuk a külföldi utakról (sőt útijelentéseket is kellett adniuk), mint a világi személyeknek. A hivatkozott helyen olvasható „szervilizmust” talán valamelyest magyarázza, hogy Szabó Imre 1963-ban (nem 1961-ben!) első alkalommal mehetett a Vatikánba. Hálás volt a lehetőségért. De ügynök nem volt. Ehhez a szerzők megnézhatték volna *A Szentszék és a Magyar Népköztársaság kapcsolatai a hatvanas években* (Szent István Társulat–Magyar Országos Levéltár, Budapest, 2005) című kötetben a 143. oldalon közölt forrást, amelyből kiderül, hogy a II. Vatikáni Zsinat második ülészakára kiutazó 15 fős magyar delegációból 9 ügynökkel rendelkezett a III/III. Csoportfőnökség. Szabó Imre azonban nem volt közöttük! Etikátlan a szerzők eljárása Kovács Sándor szombathelyi püspök esetében is, akit „Kaszás” fedőnevű ügynökként jeleznek, de semmilyen hivatkozással nem igazolják állításukat. Valójában Kovács Sándor az állambiztonság „Kaszás” fedőnevű célszemélye (!) volt.⁹

Nem lehet mit kezdeni a táblázatban Cserháti József, Bánk József, Lékai László neve mellett a fedőnév és a szervezés ténye rovatban a szerzők által jelzett „?”-lel. Sejtik, de nem tudják? Ez nem méltó egy történeti munkához. Kisberk Imrével kapcsolatban meg azt írják a 834. jegyzetben, hogy „érintettségét a 2006 novemberében a Budapesten tartott egyháztörténeti konferencián külön előadás ismertette”. Ez igaz is, de illett volna megadni az előadó nevét és a konferencia helyét, szervezőjét. Igazán korrektil viszont akkor jártak volna el, ha hivatkoztak volna a konferencia előadásait szerkesztett formában közreadó kötetre, amit egyébként ismerhetnek, mert feltüntették az irodalomjegyzékben is.¹⁰ Ha elolvasták volna a tanulmányt, akkor nemcsak Kisberk Imre szervezésének tárgyilagos történetét ismerték volna meg, de talán nem tüntették volna fel tévesen táblázatukban a püspök kinevezési idejét sem. Az egész táblázat egyébként is manipulatív, ugyanis azt írják, hogy az 1964 és 1987 között hivatalban lévő püspököket gyűjtötték egybe. Akkor meg mit keres ott Grősz József, aki 1961-ben meg-

⁹ Soós Viktor Attila: Kovács Sándor szombathelyi megyéspüspök az állambiztonsági szervek szemüvegén keresztül. *Vasi Szemle*, 2008/6. 515–523.

¹⁰ MÓZESSY Gergely: Az 1956-ot követő megtorlás hatása Kisberk Imre püspök életútjára. In: SZABÓ Csaba (szerk.): *Magyar katolikus egyház 1956. A Lénárd Ödön Közhasznú Alapítvány évkönyve 2007*. Új Ember, Budapest, 2006. 123–141.

halt? Ugyanakkor hiányoznak aktív, és tevékenységükben akadályoztatott ordináriusok is (Shvoy Lajos székesfehérvári püspök 1968-ig, Dudás Miklós hajdúdorogi püspök 1972-ig kormányozta egyházmegyéjét; Mindszenty József esztergomi érsek 1973 végéig kánonjogi értelemben betöltötte hivatalát, akárcsak Badalik Bertalan veszprémi püspök 1965-ig, Papp Kálmán győri püspök 1966-ig és Pétery József váci püspök 1967-ig). És ha már hozzák némelyik apostoli kormányzót, segédpüspököt, helynököt, például Szabó Imrét, akkor miért nem hozzák valamennyit a jelzett időszakból (például Esztergomnál maradvá miatt hagyták ki Schwarz-Eggenhofer Artúrt, aki 1959 és 1969 között apostoli kormányzó volt Esztergomban). Ha nem teljes a hivatalviselők listája, akkor hamis lesz a statisztikai arány is (291.). Az olvasó bosszankodik a csúsztatások miatt, és a kapitális tévedések miatt is. Például a 287. oldalon az áll, hogy az Állami Egyházügyi Hivatal 1950-ben jött létre (valójában 1951-ben). Vagy: Klempa Sándort nem 1972-ben nevezték ki veszprémi apostoli kormányzóvá (288.), hanem 1959-ben. 1972-ben felmentették. Továbbá: „Kriston Endre egri érseket például már 1945 májusában is bántalmazták a politikai rendőrség tagjai.” (287.). Ha valaki 20. századi egyháztörténettel akar foglalkozni, akkor illene a főpapság archontológiáját ismernie, de legalább állításait ellenőriznie. De talán még a 20. század politikatörténetének, hadtörténetének, társadalomtörténetének művelőjének is illene tudnia, hogy az egri érseki székre Czapik Gyulát 1943-ban nevezte ki XII. Pius pápa (Grósz József kalocsai érsekkel egy évben), és ő hivatalát 1956. április 25-én bekövetkezett haláláig be is töltötte. Kriston Endre az egri főegyházmegye segédpüspöke volt (1923-ban szentelték). Már a Tanácsköztársaság alatt is letartóztatták és bántalmazták, majd 1945-ben ismét letartóztatták, néhány hónapig fogva tartották, és valóban megkínózták. Csak az ebben a fejezetben talált tévedésekből 3 és fél oldalas listát állítottam össze, amelynek további közlésétől jelen írás keretei közt eltekintek. Csupán egy tartalmi kritikai megjegyzést teszek még: sem szerkezeti, sem pedig tartalmilag nem indokolt a kelet-német és magyar katolikus egyház szerzők által elvégzett összehasonlítása (ennek okát ők maguk is megfogalmazták a vonatkozó alfejezet első sorában). De ha már megírták, jobb lett volna, ha 10 évnél fiatalabb irodalomra is hivatkoznak, például a Christoph Kösters és Wolfgang Tischner szerkesztette alapos és a politikatörténeten túlmenően például a mentalitástörténetre, életmódkutatásra is kiterjedő kiváló szakkönyvre.¹¹

A főszöveget kiegészítik a végjegyzetek, a rendkívül szerény, mindössze három oldal terjedelmű irodalomjegyzék, a rövidítésjegyzék és a névmutató. Az irodalomjegyzéket külön kiemelem, ugyanis egy közel félezer oldalas kézikönyvnek, alapvető szakirodalomnak szánt kötethez készített, körülbelül 100 tételt tartalmazó jegyzék kissé alulreprezentálja a szakma erőfeszítéseit.

¹¹ *Katholische Kirche in SBZ und DDR*. Ferdinand Schöningh, Paderborn–München–Wien–Zürich, 2005.

Nagyobb baj, hogy a szerzők valóban alig merítettek a szélesebb irodalomból, nem igazán használják kollégáik munkáit. Az állambiztonság és a kommunista párt kapcsolatát tárgyaló fejezetben például Szabó Bálint 1986-os, kissé avított könyvére, vagy Kiszely Gábor fentebb már jelzett kötetekre hivatkoznak, viszont alig, vagy egyáltalán nem utalnak a kommunista párt működését alaposan bemutató kiadványokra (például *A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyveire*, vagy *A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának jegyzőkönyveire*). Révész Bélának a párt és az állambiztonság kapcsolatainak vizsgálatában úttörő jelentőségű, kihagyhatatlan írásait sem tartják hivatkozásra érdemesnek a szerzők. A katolikusokról írt fejezetekkel kapcsolatban biztos állíthatom, hogy a citált fél tucat szerzőn kívül vannak még történészek, akik említésre méltót írtak a témában. A nem kevésbé fontos módszertani fejezetben, és az egyedi esetek elemzésénél, másokkal együtt nem, vagy alig használják például Halmai Gábor, Kenedi János, Rainer M. János, Szőnyi Tamás, Tischler János és Varga László megkerülhetetlen munkáit. Ez az eljárás méltatlan a többi szerzővel szemben, mert olyan hatást kelt, mintha Tabajdi Gáboron és Ungváry Krisztiánon kívül más alig művelné a tárgyalat témában a történetírást. Ráadásul olyan érzés alakul ki az olvasóban, mintha az *Elhallgatott múlt* szerzői lenéznék a szakmabelieket, mert vagy nem hivatkoznak munkáikra, vagy ha mégis, akkor többnyire azért teszik, hogy kizárólag a saját véleményüket igazolják a másoktól citált és esetenként valóban vitatható megállapításokkal, munkákkal (például Tomka Ferenc a 799. jegyzetben). Mindez nemcsak udvariatlan, de szakmailag is vitatható eljárás, mert ha mások is foglalkoztak már a Tabajdi és Ungváry által taglalt témákkal, akkor illene munkáikat használni, még akkor is, ha szerzőink esetleg nem értenek egyet más történészek megállapításaival. Akár a múltat, a szakirodalmat sem kellene „elhallgatni”, hanem érdemben kellene feldolgozni. A szakirodalom ilyen jellegű használata teljesen hiányzik a kötetből.

Ami a jegyzeteket illeti: még a szakmabelieknek is rendkívül nehézkes, hogy a levéltári jelzeteket a szerzők által megadott módon értelmezzék. Ahhoz, hogy megtudjuk, például mit is takar a 16. jegyzetben a MOL 276. f. 54. cs. 87. ő. e. (helyesen egyébként MOL M-KS 276. f. 54. cs. 87. ő. e.), vagy a 63. jegyzetben a BFL XXXVI 29 A (1957) 1. ő. e., vagy a 76. jegyzetben az ÁBTL 2.8.2. 14713, elég komoly kutatásra lenne szükség. Ugyanis vagy fel kellene lapozni az illető levéltár fondjegyzékét, vagy – mivel ezeket időszakosan adják ki, és a megjelenések óta történt gyarapodásokat értelemszerűen nem tartalmazzák – célszerű az aktuális állapotot tartalmazó fondjegyzéket a nevezett levéltárak honlapján keresni. Megnyugodhatnánk, hogy ezzel már be lehet azonosítani a jegyzetben szereplő jelzetet, de sajnos, nem így van! A Magyar Országos Levéltár esetében a 16. jegyzetben Tabajdi és Ungváry még megadja, hogy a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) központi szervei közül a Titkárságról van szó, de sajnos a 20. jegyzetet követően még ezt a segítséget sem nyújtják könyvük olvasóinak. A 87. őrzési egység felol-

dásához viszont már a fondjegyzék sem lenne elég. Újabb segédletet kellene kézbe venni (a T. Varga György által összeállított *Az MDP Központi Vezetősége, Politikai Bizottsága és Titkársága üléseinek napirendi jegyzékeit*), vagy tovább kellene böngészni a levéltár honlapját. A legtöbb levéltár csak ritkán közöl többet az interneten, mint a fondjegyzék. A MOL-nak azonban egyéb segédletei is fel vannak töltve a világhálóra, sőt mintegy 600 000 oldal terjedelemben digitalizált iratanyagok is, többek között az MDP központi szerveinek iratai. Itt már valóban meg lehet találni a 87. őrzési egységet (a Titkárság 1950. február 22-ei határozati jegyzőkönyvéről van szó). Annak kiderítéséhez azonban, hogy a Tabajdi–Ungváry-kötet 19. oldalán idézett szöveg a csak (!) 84 oldal terjedelmű jegyzőkönyv 12 napirendi pontja közül vajon melyikhez tartozik, és a Titkárság jegyzőkönyvének melyik oldalán található, szóval ehhez végig kellene olvasni a teljes iratot. De lehet, hogy ezt is fölöslegesen tennénk, mert szerzőink könyvük 19. oldalán azt írják, hogy az idézet nem is a Titkárságtól van, hanem a Központi Vezetőség (MOL M-KS 276. f. 52. cs.) határozatai közül származik. (Akkor miért nem arra hivatkoztak a jegyzetben?) De onnan meg nem származhat, feltéve ha jól adták meg legalább az őrzési egységet. Ugyanis a Központi Vezetőség nem az a testület volt, amelyik nyakra-főre ülésezett. Valójában 1948 és 1956 között mindösszesen 37 őrzési egység köthető a KV-hez. Aki még nem adta volna fel, az most már szűkítheti a kört. A KV-re mint az idézett határozat forrására való hivatkozás nem jó. Akkor talán mégis a Titkárságnál lesz a megoldás? Elbizonytalanít a főszöveg és a jegyzet közötti elmentmondás, ezért rápillantok a Politikai Bizottságra is (MOL M-KS 276. f. 53. cs. 87. ő. e.). Az 1951. november 15-ei határozati jegyzőkönyv 2. pontja ígéretesnek tűnik: a KV Adminisztratív Osztálya és a Belügyminisztérium közös jelentése a rendőrség egyéves munkájáról. Előadó: Házi Árpád. Hiába nézem át a kapcsolódó oldalakat, az idézet nem található. Akkor talán mégis a Titkárság a helyes információ. A 4. napirend sokat sejtető: határozati javaslat az ÁVH pártszervezetéről. Előadó: Kovács István. És valóban, a 22. lapon megtaláljuk a szerzőpáros által idézett szöveg eredetijét. Ennek korrekt jegyzetelése így nézett volna ki: MOL M-KS 276. f. 54. cs. 87. ő. e. 22. p., és jó lett volna legalább a dátumot megadni. Igaz, a főszövegbe sem kellett volna belekeverni a Központi Vezetőséget.

A példával tulajdonképpen nem is a véletlen, de zavaró tévesztésre akartam felhívni a figyelmet, hanem a használhatóságra. Arra, hogy a pongyolán jegyzetelt anyag nem hordoz annyi információt, hogy egyértelműen lehessen azonosítani a levéltári lelőhelyeket. Nem kínzom az olvasót azzal, hogy a szerzők helyett feloldjam az összes levéltári jelzetet, azt azonban elárulom, hogy az abszolút véletlenszerű választásból (a kötet jegyzetapparátusában előforduló első három levéltári forrást hoztam fel példaként) Budapest Főváros Levéltára jelzete is már ránézésre rossz. A XXXVI. fondfőcsoportba ugyanis az 1990 utáni önkormányzati szervek iratai (a „Megyei önkormányzatok, valamint a főváros és kerületeinek önkormányzatai”) tartoznak. Eh-

hez viszont semmi köze a szerzőpáros kötetében a 63. jegyzetnél szereplő idézetnek (a 31. oldalon).

Sajnos, a jegyzetapparátusban nemcsak a levéltári jelzetekkel vannak gondok, de az irodalmi hivatkozásokban is több tévedés, elírás maradt. Például a 23. jegyzetben hivatkozott Tőkés Rudolf-könyv nem 1198-ban, hanem 1998-ban jelent meg. Bosszantóak a névelírások is. Bizonyára rosszul esne szerzőinknek, ha családnevükben az y-t és az i-t felcserélnék. A 25. jegyzetben Némethné Vági Karolából Vági lesz. Az 59. jegyzetben a „keresztapák” Müller Rolfból Rudolfot, a 851. jegyzetben Soós Viktor Attilából Sóst csináltak. Az is zavaró, ha a könyvészeti adatokat helytelenül adják meg, vagy amikor a szerzőket összecserélik: például a 798. jegyzetben Mézszáros István könyvének tévesen szerepel az Új Ember Kiadó, a 904. és az 1381. jegyzetben meg Kahler Frigyeset adták meg szerzőként Kenedi János köteténél (*Kis állambiztonsági olvasókönyv*), miközben az másutt és az irodalomjegyzékben helyesen szerepel.

A rövidítésjegyzékbe is becsúszott néhány hiba. Nem olyan régi a kötet kézírata, hogy a Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltárat a már nem használatos PIL-ként rövidítsék a szerzők, vagy legalább ne jelezzék a névvaltozást. A SED feloldásából lemaradt a „Deutschlands”, ráadásul magyarra is rosszul fordították: ott meg a szocialista jelző maradt ki.

*

Tabajdi Gábor és Ungváry Krisztián *Elhallgatott múlt* című munkája bizonyára sokáig slágerkönyv lesz, több kiadást is megérhet. Sajnos, azt kell mondanom, hogy nem azért, mert annyira jó és megkerülhetetlen, hanem azért, mert pillanatnyilag nincs jobb. Határozott véleményem, hogy a kötetnek jót tett volna, ha a szerzők több történelmi alázattal közelítettek volna a témához, ha nem akartak volna „mindent”, ráadásul ilyen „gyorsan”. Jobb lett volna, ha még egy kicsit érelik, pontosítják, gondolják a kéziratot, ellenőrzik adataikat.

Szabó Csaba

Janka estélye. A történelem Závada Pál *Idegen testünk* című regényében*

Írásunkban arra vállalkozunk, hogy Závada Pál új regénye, az *Idegen testünk* politika-, társadalom-, és eszmetörténeti aspektusait értelmezzük. A műben kivételes mennyiségű történelmi anyag torlódott össze, amelynek teljes feldolgozására csak egy nagyobb terjedelmű elemzés nyújthatna lehetőséget, így

* ZÁVADA Pál: *Idegen testünk*. Magvető Kiadó, Budapest, 2008. 391 p.